

Erciyes

Aylık Fikir ve Sanat Dergisi

İÇİNDEKİLER:

1	Takdim: Yirmialtıncı Yayın Yılım Tamamlarken Erciyes'i Yaşatanlara Teşekkürler	Nevzat TÜRK TEN
2	Nahçıvan Halk İnançlarında Edebiyat	Dr. Yaşar KALAFAT
9	Ahıska Türkleri'nden Yazılı ve Sözlü Edebiyat Örnekleri	İlimira RAĞİBOVA
13	XVII. Yüzyıl Azerbaycan Dili Üzerine Söz Dizim Notları	Doç. Dr. Ayten AYDINKIZI
14	Türk Dünyasında Eğitimde Usul-i Cedit Çerçevesinde Gaspıralı İsmail'in Faaliyetleri	Dr. Ahmet KOLBAŞI
18	Dede Korkut'ta Kadın Tipi ve Günümüze Yansıması	Mehmet EROL
23	Hüzünlü Kerem (Şiir)	Fahri ERSAVAŞ
24	Kazak Müziği ve Küy Geleneği	Dr. Kadir ÖZDAMARLAR
29	Kıbrıs'ım (Şiir)	Abdullah SATOĞLU
30	Erciyes Dergisi'nin 301-312. Sayılarından Oluşan 26'ncı Cildinin Yazar Adlarına Göre Fihristi	Erciyes

YIL: 26

SAYI: 312

Aralık 2003

ISSN: 1300-4689

Erciyes

(Karsu A.Ş. Himâyesinde)

AYLIK FİKİR VE SANAT DERGİSİ

SÂHİBİ ve YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

MURATHAN TEKSTİL İTH. İHR. TİC. SAN. LTD. ŞTİ.
ADINA

NEVZAT TÜRK TEN

GENEL YAYIN MÜDÜRÜ

ÂLİM GERÇEL

YAZIŞMA VE GÖRÜŞME ADRESLERİ

ERCIYES DERGİSİ P.K. 218 38002 - KAYSERİ

TEL & BELGEGEÇER: 0.352.231 73 03

e-mail: erciyesdergisi@mynet.com

e-mail: alimgercel@mynet.com

İDÂRE YERİ:

SERÇEÇONU MAH. SIVAS CADDESİ

BAHÇE APT. NU: 25 / 1

KOCASINAN 38010 - KAYSERİ

TEL: 0.352.231 26 57 - 222 82 62

BELGEGEÇER: 0.352.232 35 89

e-mail: avukatnevturkten@hotmail.com

(Dergimize gönderilen yazıların
negredilebilmesi için diskette veya
e-mail adresimize gönderilmesi gereklidir.)

HAKEM HEYETİ (Yazı Kurulu):

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi)	Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Hatice ŞARIN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN (Kocaeli Üniversitesi)	Uz. Mehmet ÇAYIRDAG (Erciyes Üniversitesi)
Av. Nevzat TÜRK TEN (Kayseri Barosu)	Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)

FIYAT TARİFESİ (KDV DAHİLDİR) SAYISI: 2.000.000 TL

YILLIK ABONE BEDELİ: 25.000.000 TL

RESMİ ABONE BEDELİ: 30.000.000 TL

YURTDIŞI ABONE BEDELİ: 25 EURO

Öğretmen, Öğrenci, Hesam, Anasam, Gesam,
Yazarlar Bırığı, Türk Kooperatifçilik Kurumu,
Folklor Araştırma Kurumu, Kayseri Kültür ve
Turizm Derneği Üyelerine % 10 tenezzüldür.

REKLÂM TARİFESİ:

Reklam sahibinin lütfuna tabiidir.

HAVALELERİNİZ İÇİN: Posta Çeki Hesabı

NEVZAT TÜRK TEN - 488313

Dizgi - Baskı

ÜÇBİLEK MATBAASI

Ata San. 4. Sk. No: 10 - İskitler / ANKARA

Tel: (0.312) 341 48 74 - 84

Fax: (0.312) 341 48 94

TÜRK DÜNYASINDA EĞİTİMDE USUL-İ CEDİT ÇERÇEVESİNDE GASPIRALI İSMÂİL'İN FAALİYETLERİ

Dr. Ahmet KOLBAŞI*

GİRİŞ

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında Türk dünyasında eğitimde yenileşme hareketi olarak adlandırabileceğimiz faaliyetler, Kırım Bahçesaray'da İsmail Gaspıralı tarafından ciddi bir şekilde ele alınmış ve uygulamaya konulmuştur. Gaspıralı İsmail Bey'den önce "Usul-i Cedit" hareketi, daha çok fikri planda ele alınmış ve tartışılmış olduğu halde, bu dönemden itibaren uygulanabilir olarak tabana yayılarak gelişme göstermiştir. Onun bu konudaki azim ve gayretini, İstanbul'da bir konferans'ta dile getirdiği şu sözlerinden anlamak mümkündür: "Benim bahsiyarlığım, milletime, pek sevdiğim Müslüman kardeşlerime hizmet etmeğimdür. Her tarafı gezdim, hemen ekser Alem-i İslâm'ı dolaştım. Gezdiğim yerlerde birçok şeyler söyledim. İyi mi söyledim, fâideli mi söyledim; her ne söylediysem muhatablarımla olan hamiyetli ve hakikat-perver Müslümanlar kabul ettiler ve tatbik ile Alem-i İslâm fâidesini gördü. Demek ki, Alem-i İslâm'a velev ki tâciz olsun; bir hizmetim, bir sayım geçti ve someredâr oldu. İşte bunun için bahsiyarım. Milletimin doğru sözü kabulde ve icrâdaki istidâd-ı fevkalâdesi beni pek bahsiyar ediyor..."¹

1871'de Türkiye'ye gitmeye karar veren Gaspıralı, 1872'de Paris'e gitmiş, 1874 sonunda İstanbul'a gelmiş, burada Askerî okula başvurmuş reddedilince² 1875'te Kırım'a dönmüştür. Gezilerinde edindiği gözlemler, inceleme ve araştırmaları neticesinde, kendi zamanında uygulanan eğitim metodunun geriliğini,

yetersizliğini tam teşhis edip çözüm için teşebbüse geçmiş ve kısa zamanda büyük mesâfeler kat etmiştir. Bu gezisi esnasında Avrupa'daki gelişmeleri yakından görme şansını elde eden Gaspıralı; batı toplumu ile Türk-İslâm toplumlarının durumlarını mukâyese ederek, her iki tarafın, kendine göre eksik veya fazla bulduğu yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre, batı medeniyeti güç ve yarar felsefesi üzerine inşa edilmiştir. Türk-İslâm dünyası ise güçsüzdür. Gerçek medeniyet hakkaniyet esasına dayanmalıdır, "medeniyetin mukyâsı umûmun ondan istifâdesidir"³.

EĞİTİMDE USUL-İ CEDİT ÇERÇEVESİNDE GASPIRALI İSMÂİL'İN FAALİYETLERİ

Eğitimde usul-i cedit hareketinin Türk eğitim tarihi açısından büyük önemi vardır. Türkiye'de Tanzimat'la (1839) birlikte devlet politikası hâline gelen yenileşme gayretleri, İdil-Ural'da bizzat halkın desteğini alarak gelişmiştir⁴. Yenileşme fikri belirgin bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Bu ihtiyaç, mevcut okulların, geleneksel ve kısır bir şekilde eğitimin, geleneksel ve kısır bir şekilde eğitimin, geleneksel ve kısır bir şekilde eğitimin verememesi sonucunda toplumun beklentilerine cevap verememesi durumuna gelmesinden doğmuştur.

Kuzey Türkleri arasında, eğitim alanında başlayan yenileşme fikrinin ilk defa Kazan Abdünnasır Kursavî tarafından ortaya atıldığı bilinmektedir. Şihabettin Mercânî'de kendi medresesinde (Mercânî Medresesi) yeni bir düzenleme yaparak bu yenilik anlayışının ilk uygulayıcısı olmuştur. Böylelikle yenileşme fikri olgunluğunu tamamlayıp hareket olarak doğup gelişmeye başlamıştır.

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında eğitim alanında kaydedilen gelişmeler, Kırım merkez olmak üzere bütün Türk dünyasında yeni bir mücadeleyi başlatmıştır. Bu mücadele, eski eğitim tarzının muhafaza edilmesini savunan "Usul-i Kadim" taraftarları ile, yeni tarzda eğitim yapılmasını isteyen Usul-i Cedit taraftarları arasında olmuştur. Bu dönemde Rus hükümeti, hakimiyetinde bulunan Türk ve Müslüman kitleleri ulus şuurundan uzak tutmak için; Tatar, Başkurt, Kazak ve diğerlerine yönelik alfabe hazırlayıp Türkler arasındaki lehçe düzeyindeki farklılıklarını kullanarak bu Türk topluluklarının her birine müstakil bir dile sahip olduklarını aşılamaya çalışmıştır.

Kaynaklar:

- (*) Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Türk Filolojisi Bölümü Öğretim Üyesi
- (**) Örnekler için (6) numaralı dipnotta belirtilen Gövri Tebrizî'nin "Seçilmiş Eserleri" adlı kitabından alınmış olup, parantez içinde yazılı olan numaralar bu eserinin sayılı numaralarını göstermektedir.
1. Abdullayev E., *Müasir Azerbaycan Dilinde Tabellî Mitrakkeş Örneklere*, Bakı, 1974
2. Gadiyeva, N.Z., *Ocnovnie Puti Razvitiya Sintaksishev-koy Strukturi Eyrakıx Yankov. M.*, 1973
3. Dumitriev, N.E., *Grammatika Başkırskora Yanka. İnd. Ve AN SSSR. M.*, 1948
4. Rehimov Mirze., *Müasir Azerbaycan Dilinde Fel Şekliçlerinin Formalaşması Tarihi*, Bakı, 1968
5. Rehimov Mirze., *Azerbaycan Dilinde Fel Şekliçlerinin Formalaşması Tarihi*, Bakı, 1968
6. Gövri Tebrizî., *Seçilmiş Eserleri*, Bakı, 1968

Gaspıralı'nın eğitimde yenileşme konusundaki fikirlerini; batının yeni ve faydalı fikirlerini öğrenip Türk dünyasında yaymak, maârifî yeni usûle göre düzenlemek ve Osmanlı Türkçe'sini bütün Türk dünyasının anlayacağı müsterek bir edebî dil hâline getirmek⁵ şeklinde özetlemek mümkündür. Gaspıralı Moskova'da iken, Slafovil (aşırı Slav milliyetçiliği) hareketinin önde gelenlerinden Katkov ile tanışmış ve onun sayesinde, Rus milliyetçiliği, liberal ve aşırı siyasi hareketleri tanıma fırsatı bulmuştur⁶.

Gaspıralı İsmail Bey, yaşadığı dönemde Türk dünyasını gezerek Türk topluluklarının eğitime duydukları ihtiyaçlarını yerinde tesbit etmiş, Avrupa'nın bulunduğu gelişme çizgisini de takip ederek, okuma yazma kolaylığı sağlayan yeni heceleme yöntemine dayalı Okullar açılması, Tercüman gazetesi ile bu faaliyetlerin halka ulaştırılması, konferanslar yoluyla Türkler arasında bu şuurun yayılarak harekete geçmelerinin sağlanması ve çeşitli kitaplar yayımlanarak Kırım'dan Kaşgar'a kadar bütün Türkîlik alenine ulaşmayı amaç edinmiş ve bunda başarılı olmuştur. 1884'ten 1895 yılına kadar geçen süre içinde Bahçesaray'daki örnek mektebe, "Usul-i Cedit" öğrenmek için çeşitli ülkelerden 80 kadar öğretmen gelmiş ve 5000 mektep yeniden açılmış ve eskileri ıslah edilmiştir⁷.

Eğitimdeki başarı İsmail Gaspıralı tarafından uygulanmaya konulan yeni okuma-yazma "Usul-i Savtiye" yöntemi ile olmuştur. Eğitimde çok büyük canlılık sağlamış olan bu yöntem ile halk kısa zamanda okuma-yazma öğrenmiş ve bu usulde eğitim yapan okullar Bahçesaray'dan Kaşgar'a kadar giderek yayılmıştır. Gaspıralı İsmail Bey bu hareketin başlangıcında yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır: "... Bu hücumlara karşı Bahçesaray çarşısında bir kahvehânede bir akşam mektebi açtım da yirmi kadar hamal ve bakkal gençleri çağırdım, bu genç dinç şakirtlerimi (öğrencilerimi) lark gün kendi özüm okuttum hepsini okur yazar ettim. Bunların her biri "Usul-i Cedit'in gur sesli müdâffî oldular."⁸

Ondokuzuncu asrın ikinci yarısında Rusların Türkistan'ı almasından sonra Türk edebî dilinde dalgalanmalar başlamıştır. Rusya'daki Türkleri Ruslaştırarak ve Hıristiyanlaştırmak için büyük gayret sarf eden ve İsmail Gaspıralı gibi aydınları bu yolda büyük engel kabul eden Nikolay İlimsky, 25 Mayıs 1876'da çeşitli işaretlerle hareketlenmiş Rus alfabesinin Müslüman Türklerin kullandığı aynı lehçelere uygulanmasını teklif etmiştir. Bununla da yetinmeyen İlimsky, müsterek bir Türk-Tatar dili yerine, her bir boy için boy şivesinin ana dil olarak kabul ettirilmesini ileri sürmüştür. İlimsky, Tatar ve Kazak aydınlarına

tesir ederek onlara da kendi boy dillerinde gramerler, alfabeler ve eserler yazdırmıştır. Bir yandan da Türkistan'da Nikola Ostroumov, "Türkistan Vilâyetinin Gazeti"ni çıkarmış ve 1883'ten 1917'ye kadar bu gazetede şehir ağzına dayanan Özbekçe'yi yazı dili hâline getirmeye çalışmıştır⁹.

Gaspıralı'nın araştırmasına göre, 1891 yılında Rusya Türklerinde 16.000 kusur mahalle mektebi, 214 medrese-i Arabiye mevcut olup, bu 16 bin mektepte yarım milyon Türk çocuğu beşer sene ömrünü çürüttüğü halde onlara Türkçe beşer satır okuyup, yazma bile öğretilmiyordu. Ortalama her mektepte 30 bala (Çocuk) okunmuş ise, ibtidâiyeler ve medreselerde yarım milyon çocuğun okunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu okulların beşer yıl tahsil süresi olduğu halde okuma ve yazma öğretmek çocuklar için pek mümkün olmuyordu. Bunun için eski mektep ve medreselerin ıslah edilmesi gerekmektedir. Bu mektepler Rusya hükümeti nazarında sırf dini eğitim veren müesseseler olarak kabul edildiği için protokolde idâre-i şerriyelerin (Şariat mahkemeleri) nezâretinde idiler. Fakat normalde her mektep serbest bir şekilde eğitim verirdi. Bu durum eğitimde yenileşme için iyi bir fırsattı.

İlk usul-i cedit mektebi, 1884'te Kırım Bahçesaray'da Kaytağza mahallesinde açılmış ve bu mektepte okutulacak alfabeye Gaspıralı'nın yazdığı Hocay-ı Sübyan ve mektebin muallimi de yeni usulü bizzat öğretmek yetiştirdiği Bekir Emektar Bey idi¹⁰. İsmail Bey bu faaliyeti Tercüman gazetesi ile devam ettirmiş ve böylelikle yeni tarzda açılan okullara önderlik etmiş ve destek olmuştur.

İsmail Gaspıralı'nın tavsiye ettiği yeni eğitim programına göre, ibtidai mekteplerde ilk öğretim mahallî lehçelerle olacaktı; fakat üç sene kadar ibtidaiyede okuyanlar, mutîaka edebî lisan dediği Umumî Türk dilini öğrenecekler ve dördüncü seneden itibaren öğretim artık umumî Türk diliyle yapılacaktı¹¹.

Gaspıralı, yeni usul ile eğitim faaliyetlerine başlatırken halkın eğitime olan ilgisini şu şekilde aktarmaktadır: "... Halk arasında mektep, Okumak, tahsil, ilm ve ders gibi sözlerin gerçek mânâsı bilinmediği halde buna bağlanmış hürmetleri ve muhabbetlerinden, ümidin büyük olduğundan, bunları birer mânevî sermaye olarak hesaplardım"¹². İsmail Gaspıralı 1883 yılında Bahçesaray'da Tercüman gazetesinin neşrine başlamıştır. Bu gazete vasıtasıyla okuyucu kitleye yeni usul hakkında bilgi aktararak halkın ilgisini uyandırmayı ve taraftar kazanmayı başarmıştır¹³.

Yeni usul ile 40 günde Türkçe okuma yazmayı öğrenmenin mümkün olduğu ilân edilerek, Bahçesaray şehrinde eski bir mektep tâmir ettirilerek işe başlanmıştır. Yeni usulde

eğitim yapan bu okul için 1884 yılında Gaspıralı İsmail Bey tarafından bir program hazırlanmıştır. Bu program, *Türkçe okuma-yazma, Kur'an okuma, ilmihi, hüs-ü hat, Türkî lisanının sarf, sühul hesap, amel-i erbâ, tarih-i İslâm ve hifz-ı sühhat, biraz malûmat vermektir* ¹⁴.

Yeni metoda eğitime başlayan Gaspıralı İsmail Bey, kitap ve kağıtların mektepten verileceğini söylemesine rağmen, mektebe inmayan halk önce rağbet etmemiştir. 12 çocuk öğrenci olarak yazılarak derse başlanmıştır. Günde 4 saat öğrenim görülerek 40 gün devam edilmiştir. Kırkbirinci gün imtihan günü ilân edilip imtihan meclisine şehrin ileri gelen kişileri davet edilmiş; 200 kişi davet olunduğu halde 30 kişi gelmiştir. Diğerleri "başarılamayacak, uygunsuz bir iş" olarak değerlendirip iştirak etmemişlerdir. İmtihanda çocukların başarılı olmaları üzerine yeni usulün kolaylığı, pratikliği ve faydaları halk önünde ispatlanmıştır. İmtihan gününde mektebe 40 çocuk yazılmıştır. Mektep giderleri ve öğretmenin maaşı çocukların babalarına yüklenmiştir. Çocuk başına her ay için 1 sum, 10 tiyin alınması şart koşulmuştur ¹⁵. Ayda 15 tiyin âdat verip çocuklarını okutmaya alışmış olan babaların, ayda 1 sum, 10 tiyin vermeye razı olmaları, bu işe olan yakın ilgilerini göstermektedir. Böylelikle öğretmenin aylığı 50 sum civarında olmaktadır. Hemen ikinci bir mektep açılmıştır.

Yeni usulün elde ettiği bu başarıdan sonra, eski usul taraftarları bu yolu kötü ve zararlı bir iş olduğunu yaymaya uğraşmışlardır. "Çabuk öğrenilmiş ilim çabuk unutulur" ve dinî mektepler sona erer, Rusça eğitim veren okullar hâline gelir diyerek, yeni usule karşı çıkmışlardır.

Tercüman gazetesinin tesiri ile usul-i savtiye muallimliğini öğrenmek için Kafkasya'dan ve Rusya içlerinden Bahçesaray şehrine öğrenciler ve öğretmenler gelmeye başlamıştır. *Birinci numûne mektebi hem mektep, hem de bir dereceye kadar "Öğretmen okulu" vazifesi görmüştür. Gelen öğretmenler mektepde bir iki ay durup öğretmenlik diploması alırlar ve memleketlerine dönerlerdi. Halkın hevesli olmasına rağmen yeni usul için öğretmen ihtiyacını karşılamak zordu* ¹⁶.

Yeni usulde eğitim için öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla Vakıf gazetesi yazarı Muhammet Fatih Efendi Kargalı' da Hacı Abdülğani Bey yardımı ile gayr-i resmî sûrette "muallimîn dersihânesi" açıp, Ural ve Sibirya için epeyce öğretmen hazırlamıştır. İki sene eğitim yaptıktan sonra dersihâne mahallî hükümet tarafından kapatılmıştır. Kazan şehrinde müderris Alimcan Barudî, medresesini ıslah edip programına fen derslerini de almıştır. Ayrıca "muallimîn" şubesi açmıştır. Bu şubede

çok muallim yetişip çevreye dağıtarak hizmet vermiştir. Burada Yusuf Akçura'nın da pek çok hizmeti geçmiştir. Ufa'lı Ahund Hayrullah Osman Hazret de medrese ıslahı konusunda büyük gayret göstermiş; Ufa'daki Osmanîye medresesinin yapımında büyük emeği geçmiştir.

Gaspıralı'ya göre, "Lisân en ibtidâ "kavmî" olmalıdır ki herkes anlayabilsin. Lisânın yaradığı letâfetini ikinci derecede tutmalıdır". Edebî değeri yüksek olmasa da "Aşık Garip'ler, "Şah İsmail"ler, "Koroğlu"lar, "Kerem"ler, Edirne'den Bursa'dan başlayıp ta Azerbaycan, Horasan ve Kaşgar Türklerine kadar ulaşmaktadır ¹⁷. Türk toplulukları, okullar ve medreselerinde çağdaş ilim ve sanatları da kendi dilinde okutmalıdır ¹⁸. O'na göre lisan korunmalı ve yabancı kelimelerin istilasından korunmalıdır. Yabancı kelimelere karşı yeni kelimeler üretilmelidir. Bu görüşünü şu örnekle dile getirmektedir: "Bugün Araplar da Fransız, İngiliz ve sair lisânlardan kendi lisânlarına karşılık isteyen kelimeleri derakab yakalayıp mukâbilelerini bulup lisânlarından tardı ediyorlar, "vapur"u görür görmez "bahre" nâmını veriyorlar. "Kart dö vizit"i iştirak iştirmez "batakateziyâre" nâmını çıkarıyorlar; şimdi bunlar biz de yapmalıyız. Hatta şimdiye kadar yapmadığımız kabahattir. İşte biz bugün üdehâmızın bu hizmet-i lisâniyeye davet ediyoruz." ¹⁹

İlk mektep ve medreselerin yeni usule göre düzenlenmesi konusunda Gaspıralı şu fikirlerini aktarmaktadır: "1881'de neşrettiğim risâlede yazdığım üzere 'umûm medreseler taht-ı nezârete alınıp talebe dinlendirilmeyip senede on ay tahsilde bulunmalıdır. Sarf ve nahv-i 'Arabî dersleri sühûletli bir tarzda konulmalıdır; talebe sınıf sınıf edilip imtihansız aşağıdan yukarı derse geçirilmemelidir; her medresede iki ve mümkün olur ise üç müderris bulundurulmalı ki, bunların biri lisân ve edebiyât-ı Türkîden ve hesaptan ders vermeli." İbtidâ-yı hâlde her vilâyette bir "medrese-i 'âliye" tesis etmeli ki bu medreseye gelen talebe lisân ve kavâid-i 'Arabiyeyi ve Türkîyi bilip ve bir derece fıkhtan, âkâid ve tefsirden malûmat olmalı. Medrese-i 'âliyeden ulûm-i 'Arabiyenin ileri, edebiyât-ı 'Arabiye, mantık, ilm-i hesap, coğrafya, târif, hikmet-i tabiiye, usûl-i tedris, nizâmât-ı mülkiye ve ilm-i servet tahsil edilmeli. Huddâm, vâiz, nâib, kadı, muallim-i mekteb-i sibyan olmak isteyen efendiler "medrese-i 'âliye"den çıkma olmalı" ²⁰

Ocak ve Ağustos 1906 tarihlerinde yapılan I. ve II. Umum Rusya Müslümanlarının Kurultaylarında Müslüman mektep ve medreselerinde "usul-i cedid" metoduna uygun bir program kabul edilmiştir. Buna göre, mektepler hazırlık olarak 1. 2. ve 3. Sınıflara bölünecek ve her sınıfta belli bir müfredat takip edilecekti. Neticede Rusya'daki bütün Türk okulları aşağı

yukarı bu sistemde işlerini yürütmeye çalıştılar. Fakat bu programın tümüyle tatbik edilmesine maddeten ve mânen imkân yoktu. Öncelikle bütün Türk ve Müslümanların eğitim işlerini yürütecek bir bakanlık ve onun ayarında bir teşkilat mevcut değildir. İkincisi bu faaliyetler sâdece zenginlerin himmeti ve halktan toplanan yardımlarla yürütülüyordu²¹.

Kuzey Türkleri arasında, yeni eğitim sistemine göre kurulan medreselerden en tanınmış olanları, Orenburg Hüseyiniye medresesi, Kazan Muhammediye medresesi, Ufa İlye medresesi, Troitsk Resuliyeh medresesi, Bahçesaray Zincirli medrese gibi "cedid" medreseleri tüm İslam dünyasında en üstün eğitim müesseseleri olarak ün salmışlardır²².

Gaspıralı 1905 sonrasında Kırım dahilinde de bir çok sosyal teşebbüslere girişti. Her şeyden önce, halk üzerinde en fazla ve doğrudan etkili olan ve reformların halka taşınmasında en büyük rolü hâiz bulunan iki grubun, yâni Müslüman din adamlarının ve muallimlerin teşkilatlanması için projeler hazırladı. Bunların gerçekleştirilmesi halinde, her türlü sosyal ve ekonomik güvenlikten mahrum bulunan bu üç grup bu durumların önemli ölçüde düzeltilmek imkânını bulabileceklerdi. Gaspıralı, umum Rusya Müslümanları ölçeğinde düşündüğü bu büyük projenin ilk adımını, onun bütün teşebbüslerinde olduğu gibi bizzat kendisi tarafından Kırım'da atılmasını plânlamakta idi. Ne var ki, dönemin şartlarında Kırım Tatar toplumunun (veya tek başına diğer Türk halklarının) gücünün bu çapta bir teşebbüsü üstlenmeye elverişli olmadığı sonucunda Gaspıralı'nın projesi gerçekleştirilemedi. Bununla birlikte, Gaspıralı yine çok önemli bir sosyal fonksiyonu icrâ eden ve özellikle halk arasında millî maârifin yayılmasında büyük rol oynayacak olan "cemiyet-i hayriyeler" in kurulmasını bütün gücüyle destekledi. Esâsen O aktif hayatı boyunca Müslüman Türklerin her türlü sosyal teşkilatlanmalarını teşvik etmiş ve bunların mahallî çapta birbirine merkezi bir sistemle bağlanmış bir ağ oluşturmalarını, bunun da umum Rusya sathındaki diğer mahallî Müslüman teşkilatlarıyla aynı şekilde daha geniş bir birliğe dönüşmesini zarurî telâkki etmiştir. Gaspıralı'nın da çoğu zaman önyak olmasıyla 1905'den itibaren Kırım'ın bir çok şehir ve kasabasında "Müslüman Cemiyet-i Hayriyeleri" açıldı. Hemen hepsi "Ceditçi" millî-reformist çizgideki bu cemiyetler, o ana kadar Kırım Tatarları arasındaki tabandan teşekkül etmiş yegâne kanunî sosyal teşkilatı teşkil etmekte idi. Bu sosyal yardım cemiyetleri Usûl-ü Cedid ibtidâî mekteplerinin Kırım'da bütünü yaygınlaşmasını sağladılar. Cemiyet-i hayriyeler, ibtidâî mekteplerin sayısının artmasından belki daha da önemli olarak Kırım'da ilk defa orta

dereceli Müslüman mekteplerini, yani rüştiyeleri açtılar²³. 1884 yılında Kırım' da Bahçesaray'da başlayan eğitimde yenileşme hareketi 1906'da Bahçesaray'dan Kaşgar'a kadar mektepler usul-i cedit tarzında ıslah edilmiş veya yenileri açılmıştır.

Yoğun faaliyetler içinde sağlığı bozulan İsmail Bey Gaspıralı 83 yaşında 24 Eylül 1914'de Bahçesaray'da öldü. Cenâzesi Rusya İmparatorluğu'nun her tarafından gelen 6000'i aşkın insanın katıldığı büyük bir törenle Bahçesaray'ın Salaçık mevkiinde Kırım Hanlığı'nın kurucusu Hacı Giray Han'ın türbesi yakınında toprağa verildi²⁴.

Rusya Türklerinin toplumsal uyanışının mimarı olan İsmail Gaspıralı, 1883'ten itibaren Bahçesaray'da yayınlamaya başladığı Tercüman gazetesi vâsıtasıyla, inandığı ideallerini "düde, fikirde, işte birlik" gerçekleştirilmeye çalışmıştır. Yeni Usulde eğitim veren okulların kurulmasında öncülük etmiştir. Yeni okulların eğitimi, ders materyalinin üretimi, öğretmenlerin yetiştirilmesi amacıyla büyük çaba sarf etmiştir. Yeni usulde eğitim veren okulların Türk dünyasında yayılman için pek çok bölgeyi gezerek konferanslar ve toplantılar yoluyla faaliyette bulunmuştur. Bu ve benzeri hareketler Rusya Türkleri arasında geniş ufuklar açmıştır. Fakat Türklerin Rusya devletleri içindeki sâhip oldukları hak ve hürriyetlerin çok kısıtlı oluşu, eğitimde yenileşme hareketinin Rus hükümetinin menfaatlerine ters düşmesi, buradaki Türk aydınlarının giriştiği her faaliyetin yarım kalmasına sebep olmuştur. Bu durum Rusya'daki Türk toplumlarının ortak üst kültür seviyesine ulaşması engellenmiş, aynı zamanda ulaşacağı birlik ve bütünlük ruhunu ortadan kaldırmıştır.

* E.Ü. Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Tarih Öğretmeni

1. Gaspıralı'nın İstanbul'deki Konferansı, <http://www.ismailgaspıralı.org/>, Haz. Mustafa Çandır, Kırdas Edebiyatlar, Ekim-Aralık, 1999, Sayı: 33, s. 12-33.
2. Turgay Uzun, *İlk Türk Aydınlanma Hareketi: Ceditçilik Ve İsmail Gaspıralı*, <http://www.ismailgaspıralı.org/>.
3. İsmail Gaspıralı, *Avrupsa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene*, <http://www.ismailgaspıralı.org/>.
4. Ahmet Kolbaşı, *İdil-Ural Türklerinde XX. yüzyılın Başlarında Eğitimde Yenileşme Hareketleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s.47-48.
5. A. Bican Erçilasun, *İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri*, http://www.dilimiz.gen.tr/makaleler/ab_ercilasun_gaspıralı.html.
6. Turgay Uzun, *İlk Türk Aydınlanma Hareketi: Ceditçilik Ve İsmail Gaspıralı*, <http://www.ismailgaspıralı.org/>.
7. A.Battal Taymas, *Kazan Türküleri*, s. 166, bk. Gerhart V. Mende, *Der Nationale Kampf der Rusland Türken*, Berlin, 1936, s. 91.
8. Taymas, *Usul-i Cedit*, *Türk Kültürü*, Sayı 18, S. 20 v.d.